

L'Europa d'abans del 1914

Abans del 1914, Europa no era una bassa d'oli. El capitalisme sense brides del segle XIX es resumia en la frase *Laissez faire, laissez passer* ('deixeu fer, deixeu passar'); una fórmula que va possibilitar una formidable revolució industrial i que, a la vegada, va generar àmplies bosses de misèria i de pobresa. Dickens i Zola, entre altres autors, van deixar constància, en les seves obres, de la terrible situació en què vivien molts obrers, moltes dones i molts nens i adolescents. Si el segle XVIII havia estat considerat el Segle de les Llums —i de la Il·lustració i la Revolució Francesa n'havien sortit el parlamentarisme i la democràcia liberal—, el segle XIX podia ser caracteritzat com el segle del progrés. Des d'un punt de vista filosòfic, l'obra de Darwin havia consagrat la idealització del pensament objectiu de la Ciència. Des d'un punt de vista més visible, més pràctic, invents com la màquina de vapor, a finals del XVIII, o l'electricitat, a finals del XIX, havien revolucionat un sistema de vida que, de fet, s'havia mantingut inalterable des de la fi de l'Edat Mitjana.

Políticament, Europa vivia una pau estantíssima. Amb la Gran Bretanya dedicada al domini dels mars, i a l'administració del seu Imperi transatlàntic, les dues potències continentals, França i Alemanya, continuaven mirant-se de reüll

després de la guerra francoprussiana del 1870. Aquesta guerra havia provocat dos fets d'extraordinària rellevància, que alguns historiadors situen com l'autèntic inici del segle xx: l'amputació de França, que va haver d'acceptar que Alsàcia i Lorena passessin a domini germànic, i la proclamació oficial d'Alemanya com a nació. La caiguda de Napoleó III i el seu Imperi va donar pas a la III República, edificada, en part, sobre les ruïnes de la Comuna, la rebel·lió popular que havia governat París durant unes quantes setmanes de 1871 i que havia estat derrotada a sang i foc per les tropes diguem-ne constitucionalistes. El fracàs de la Comuna es va saldar amb milers d'afusellats i de deportats. Més enllà de consideracions ètiques, aquest fracàs és important perquè constituirà un tema obsessiu per a Lenin i explicarà alguna de les conductes dels bolxevics durant la Revolució del 1917. Però la guerra de 1870 no havia afectat pràcticament la població civil; tampoc, les grans ciutats com Berlín o París. Tot i que des de l'invent del fusell de repetició, començat a usar de forma massiva a la batalla de Solferino (1859), el nombre de morts entre combatents havia augmentat de forma extraordinària, les guerres encara es decidien en grans batalles que tenien per escenari poblacions o nuclis de comunicació situats lluny de les grans metròpolis. En aquest cas, la batalla decisiva entre les tropes alemanyes i les franceses havia tingut lloc a Sedan, una població situada a les Ardenes, prop de la frontera belga.

A finals del segle XIX, Viena és una ciutat cosmopolita i culta. Zweig hi neix el 1881. Podríem dir que és de la mateixa generació que el músic Arnold Schönberg (1874); el dramaturg i assagista Karl Kraus (1874) el poeta Rainer M. Rilke (1875); i els novel·listes Robert Musil (1880) i Joseph Roth (1894). Amb alguns d'aquests grans noms Zweig hi establirà una relació d'amistat que durarà tota la vida. Zweig rep una

educació exquisida com correspon al fill d'un ric industrial jueu. En la pugna entre els jueus que volen assimilar-se a la cultura de la societat en què viuen i els sionistes que creuen que cal buscar un territori on fundar una nació, Zweig s'inclina obertament pels primers. Ell se sent plenament membre de la cultura germànica i des de ben jove propugna la superació dels nacionalismes i l'adveniment d'una mena de ciutadania europea que ell és el primer a dur a la pràctica. En efecte, dos dels seus millors amics són l'escriptor francès Romain Rolland (1866) i el poeta flamenc, d'expressió francesa, Émile Verhaeren (1855), que l'esclat de la I Guerra convertirà oficialment en enemics. Però, a més, en el període d'entreguerres, és a dir, entre 1918 i 1939, Stefan Zweig es convertirà en un dels primers autors globalitzats a escala europea. L'èxit de les seves novel·les i de les seves biografies supera, de molt, l'àmbit lingüístic alemany gràcies a unes traduccions que li proporcionen molta fama i molts diners. De la novel·la *Carta d'una desconeguda* (1927), duta al cinema per Jean Fontaine, se n'arriben a vendre més de 250.000 exemplars i el seu llibre *Moments estel·lars de la humanitat* (1927) forma part durant molts anys de les lectures recomanades a les escoles de mitja Europa. Altres obres de gran èxit van ser *Vint-i-quatre hores en la vida d'una dona* (1929), també portada al cinema l'any 1961 amb Ingrid Bergman com a protagonista, i *Novella d'es-cacs* (1941). L'altre gran camp literari que va conrear Stefan Zweig són les biografies. Algunes de les més famoses són les que va escriure sobre Erasme, Calví, Maria Estuard, Maria Antonieta, Fouché, Dickens, Dostoievski i Balzac, aquesta darrera inacabada. En les biografies de Zweig hi ha passió pel personatge, una tècnica narrativa capaç d'enganxar el lector des de la primera ratlla, i rigor històric.

Sens dubte, però, el llibre que més fama li reportarà —pòstumament, com de seguida veurem— és *El món d'ahir*. Me-

mòries d'un europeu. Per què és tan important aquest llibre de Zweig? Doncs perquè, simplificant, podríem dir que és la crònica del suïcidi d'Europa. Com passa amb la majoria d'escriptors que escriuen des de l'exili, Zweig idealitza la situació del seu país abans de 1914. «Tot —escriu— tenia la seva norma, la seva mesura i el seu pes determinants. Qui posseïa una fortuna podia calcular exactament quin interès li donava anualment; el funcionari o el militar, al seu torn, podien trobar amb tota seguretat al calendari l'any que ascendirien i que es jubilarien. Totes les famílies tenien un pressupost fix, sabien quant havien de gastar en la casa i el menjar, en vacances i ostentació i, a més, reservaven sens falta i amb tota cura una petita quantitat per a imprevistos, malalties i metges. Qui tenia una casa, la considerava una llar segura per al fills i els néts, terres i negocis passaven de generació en generació; mentre un nadó encara era al bressol, ja li dipositaven un òbol a la guardiola o a la caixa d'estalvis per al camí de la vida, una petita “reserva” per al futur. En aquell vast imperi tot ocupava el seu lloc, ferm i immutable, i el lloc més alt de tots, l'ancià emperador; i si aquest moria, se sabia (o es creia saber) que en vindria un altre i res no canviaria el ben calculat ordre. Ningú no creia en guerres, revolucions ni daltabaixos. Radicalisme i violència semblaven del tot impossibles en una era de la raó».

Aquesta visió idealitzada no té en compte els conflictes socials i nacionals que condicionaven la vida quotidiana dels ciutadans de l'Imperi. Austríacs, hongaresos, txecs, eslovacs, eslovens, moldaus, rutens, serbis, croats, catòlics, ortodoxos, jueus i musulmans conviuen en un difícil equilibri gràcies, entre altres raons, a un sistema policial eficaç i potent que arribava a tots els racons del territori. En realitat, en els moments previs a l'esclat de la I Guerra, l'Imperi austrohongarès presentava dins seu els ferments de la seva decadència

com molt bé reflecteix *La marxa de Radetzky*, la gran novel·la de Joseph Roth. Ara bé, la visió idealitzada de Zweig conté una gran veritat: la societat austríaca, com bona part de la societat francesa, o alemanya, era una societat confiada, on difícilment s'hauria pogut trobar un ciutadà, per més crític que fos amb el govern, que cregués que els seus polítics portarien el país, i molt probablement a ell mateix, al desastre total, a l'hecatombe.

I, tanmateix, això és el que va passar. Els soldats d'un i altre bàndol van anar a la guerra pensant-se que seria qüestió de quinze dies i que, un cop escarmentat l'enemic, tot tornaria a ser igual que abans, i es van trobar empantanats en una inacabable guerra de trinxeres que va durar més de quatre anys i que va provocar 10 milions de morts. Només a la batalla de Verdun hi van morir 750.000 soldats d'un i altre bàndol i la mortaldat va ser tan intensa que ni tan sols van poder ser recollits els cadàvers. Una immensa ossera acull les restes dels combatents; una immensa ossera on el canceller Kohl i el president Mitterrand es van deixar fotografiar, amb les mans agafades, com a símbol d'allò que mai més no havia de tornar a passar. Però el mal, i no només pel que fa referència als morts, ja estava fet. Zweig l'encerta de ple quan diu que Europa, a la I Guerra Mundial, va perdre la confiança en els seus dirigents. I aquesta pèrdua de confiança no ha tingut, durant el segle xx, rectificació possible, entre altres raons, perquè la guerra del 1914 va ser el primer episodi d'una espantosa sèrie de morts i destrucció. Zweig, en el seu llibre, ho explica de manera magistral: «El nostre món del 1939 ja no disposava de tanta credulitat ingènua i infantil com el del 1914. Aleshores la gent encara es refiava a ulls clucs de les autoritats; a Àustria ningú no hauria pogut pensar que el veneradíssim pare de la pàtria, l'emperador Francesc Josep, als seus vuitanta-quatre anys, hagués pogut cridar el seu po-

ble a la guerra sense veure-s'hi constret per una força major, ni que hagués pogut demanar-li un sacrifici cruent, si no era que els enemics malvats, pèrfids i criminals amenaçaven la pau de l'Imperi. Els alemanys, al seu torn, havien llegit els telegrams del seu emperador al tsar, en els quals batallava a favor de la pau; un gran respecte pels “superiors”, pels ministres, pels diplomàtics i pel seu judici i honradesa, animava encara l'home senzill del carrer. Si hi havia guerra, havia de ser forçosament en contra de la voluntat dels seus governants; ells no en podien tenir la culpa, ningú del país no en tenia cap culpa. Per tant, havien de ser els de l'altre país els criminals, els instigadors a la guerra; era legítima defensa agafar les armes, legítima defensa contra un enemic pèrfid i roí que, sense cap motiu, “atacava” les pacífiques Àustria i Alemanya. El 1939, en canvi, aquesta fe gairebé religiosa en l'honradesa o, si més no, en la capacitat del govern propi, ja havia desaparegut a tot Europa. La gent menyspreava la diplomàcia des que havia vist, irritada, com traïa a Versalles la possibilitat d'una pau duradora; els pobles tenien massa viu el record del desvergonyiment amb què els havien enganyat amb promeses de desarmament i d'abolició de la diplomàcia secreta. En el fons, el 1939 no hi havia respecte per cap home d'Estat i ningú no els confiava de bona fe el seu destí. El més insignificant escombriaire francès es mofava de Daladier; a Anglaterra, d'ençà de Munic (“*peace for our time!*”), s'havia esfumat la confiança en la visió de futur de Chamberlain; a Itàlia i Alemanya, les masses miraven Mussolini i Hitler plenes d'angoixa: on ens portaran ara?».

Tornem, però, al 1914 i a la I Guerra. Zweig descriu amb un vigor cinematogràfic alguns dels moments clau del conflicte. Per exemple, l'atmosfera que es vivia a Baden, on ell s'hostatjava, el 28 de juny de 1914, el dia de l'atemptat mortal contra l'arxiduc Francesc Ferran; o els primers trens de ferits

que porten a la rereguarda l'horror de la guerra; o la marxa cap a l'exili de l'emperador Carles i l'emperadriu Zita. «Lentament, gairebé diria majestàticament, va entrar el tren a l'estació, un tren especial: no eren els vagons de passatgers habituals, atrotinats, descolorits per la pluja, sinó uns vagons negres i amples, un tren saló. La locomotora es va aturar. Una bellugadissa perceptible va recórrer els rengles dels qui esperaven, i jo encara no sabia per què. Aleshores vaig reconèixer, dret darrere el vidre de la finestra, l'emperador Carles, l'últim emperador d'Àustria, i la seva muller, l'emperadriu Zita, vestida de negre. Em vaig estremir: l'últim emperador d'Àustria, l'hereu de la dinastia dels Habsburg, que havia governat el país durant set-cents anys, abandonava l'Imperi!».

Per cert, la figura de l'emperador Carles es troba en procés de beatificació per part de l'Església catòlica. La decisió vaticana no deixaria de ser una anècdota des del punt de vista històric si no fos que explica un fet absolutament insòlit i que resulta crucial per al nostre relat. L'emperador Francesc Josep va morir al novembre del 1916 i el va succeir el seu nebot Carles I d'Àustria-Hongria. El nou emperador volia la pau. La volia a causa de les seves conviccions religioses i, molt probablement, convençut també que l'Imperi no podia guanyar la guerra. Però la pau del nou emperador no interessava, en aquells moments, a ningú dels qui podien fer-la possible. No interessava als militars que, de fet, governaven Alemanya; ni, molt probablement, tampoc al president Clemenceau, que volia de totes totes la derrota austríaca i el desmembrament de l'Imperi. Les autoritats vieneses, també el nou emperador, sabien que Zweig jugava la carta pacifista. I, així i tot, o potser per això mateix, el van deixar marxar cap a Zuric, on s'havien refugiat, des de l'inici de la guerra, Lenin i alguns dels seus amics bolxevics; Romain Rolland, l'escrip-

tor francès amic de Zweig; i també James Joyce, Tristan Tzara i desenes d'espies, desertors amb sort, pacifistes actius i altres éssers utòpics i desesperats. Zweig sap que pot viatjar a Zuric perquè el nou emperador ho consent, i així ho reconeix en les seves memòries. I, en efecte, un cop a Suïssa restablirà el contacte amb Rolland i emprendreà una vigorosa campanya pacifista. Per exemple, amb la publicació de *Jeremiah*, una obra de teatre clarament antibèlica.

Quan Zweig arriba a Zuric, Lenin i els seus ja n'han marxat. Ho han fet, com sabem, dalt d'un vagó proporcionat, pagat i segellat per les autoritats alemanyes. La guerra de trinxeres estava provocant una mortaldat inacabable; i, a més, feia la impressió que cap dels dos bàndols no la podia guanyar. Alemanya mantenia dos fronts oberts: a l'Est, el de Rússia; a l'Oest, el de França. Per als estrategs alemanys, aconseguir tancar un dels fronts havia esdevingut una necessitat prioritària. Gràcies a Lenin, ho van aconseguir. Es tractava de transportar Lenin i els seus camarades des del seu exili suís fins a Rússia en un vagó segellat per tal que poguessin dur a terme la revolució bolxevic a la preparació de la qual feia anys que es dedicaven d'una manera pràcticament professional. Les autoritats germàniques només van imposar una condició a Lenin: immediatament després d'haver pres el poder, els bolxevics havien de signar un acord de pau amb Alemanya. L'extinció del front de l'Est, pensaven aquests estrategs, bé valia una revolució. Entre els militants bolxevics que comparteixen l'exili amb Lenin hi figura un jove revolucionari alemany: Willi Münzenberg. Retinguem aquest nom. No viatjarà amb el vagó segellat però arribarà a Rússia poc temps després del triomf de la revolució.

Naturalment, les Memòries de Zweig no s'aturen el 1917. Acabada la I Guerra, Zweig torna a Àustria i multiplica les seves activitats com a escriptor i com a personatge implicat

en un incipient europeisme. Escriu regularment; publica sempre que vol; viatja sempre que pot i manté una xarxa de relacions intel·lectuals de primera magnitud: el físic Albert Einstein; els escriptors Gorki i Rilke; l'escultor Rodin; el músic Toscanini; i, també, Sigmund Freud, a més dels escriptors austríacs de la seva generació que ja hem anomenat. Traductor a l'alemany de Verlaine i Baudelaire, amic de Jules Romains, André Gide i altres intel·lectuals de primera fila, no és d'estranyar que a França, Zweig, s'hi trobi com a casa. Aquest fet, que ara ens pot semblar normal, no ho era tant a l'Europa compartimentada i terriblement nacionalista dels anys 20. Arrossegat per la fama dels seus llibres, es converteix en conferenciant d'èxit a Suïssa, Holanda, Brussel·les, Florència i moltes altres ciutats. Viatja a Rússia i als Estats Units i torna sempre que pot a París i a la vella Europa. Del 1924 al 1933 són anys de gran activitat. «Tots teníem la sensació —escriu a *L'Europa d'ahir*— que recuperariem la felicitat, la llibertat i la concentració espiritual que els anys nefands de la guerra i de la postguerra havien robat a la nostra vida; treballàvem més, però més descarregats; viatjàvem, assajàvem, tornàvem a descobrir Europa, el món. La gent no havia viatjat mai tant com durant aquells anys. ¿Era potser la impaciència dels joves per rescabalar-se d'allò que s'havien perdut mentre havien estat incomunicats els uns amb els altres? ¿Pressentien potser que calia fugir de l'estretor abans no tornés a començar el tancament?».

Zweig viu primer amb sorpresa; després, amb incredulitat; i, finalment, amb estupor el naixement, el creixement i el triomf del nazisme. «Totes les barbaritats, com ara la crema de llibres i les festes al voltant de la picota, que pocs mesos després ja eren fets reals, un mes després de la presa del poder per Hitler encara eren coses completament inconcebibles àdhuc per a les persones més perspicaces. Perquè el na-

cionalsocialisme, amb la seva tècnica de l'engany sense escrúpols, es guardava prou de mostrar el radicalisme total dels seus objectius abans d'haver endurit el món. De manera que utilitzaven els seus mètodes amb cura: una dosi cada vegada i, després, una petita pausa. Una píndola cada vegada i, després, un moment d'espera per veure si no havia estat massa forta o si la consciència mundial suportava la dosi. I com que la consciència europea —per a vergonya i ignomínia de la nostra civilització— insistia amb tot l'ardor en la seva indiferència, perquè aquells actes de violència succeïen “a l'altra banda de les fronteres”, les dosis s'anaren fent cada vegada més fortes, fins que al capdavant tot Europa en va caure víctima».

El febrer del 1934, Stefan Zweig deixa la casa on vivia, a la muntanya, prop de Salzburg i comença un exili que serà definitiu. Marxa després d'haver viscut, a Viena, les jornades que van acabar amb l'assassinat del canceller Dolfuss, i després d'haver patit, a casa seva, un escorcoll nocturn instigat per les noves autoritats nazis. A Anglaterra hi arriben altres intel·lectuals il·lustres que fugen del nazisme com Sigmund Freud. Zweig el visita per última vegada en companyia d'un jove Salvador Dalí. I a Anglaterra rep la notícia de l'inici de la invasió alemanya de Polònia. «La notícia —escriu— em va colpejar com una martellada. [...] Jo sabia que, després d'aquesta guerra, tot hauria de tornar a començar de nou. Perquè la missió més íntima a la qual havia dedicat tota la força de la meva convicció durant quaranta anys, la unió pacífica d'Europa, havia fracassat. Allò que temia més que la pròpia mort, la guerra de tots contra tots, s'havia desencadenat per segona vegada. I qui havia lluitat amb passió tota la vida per la solidaritat humana, per la unió dels esperits, se sentia en aquells moments, que demanaven com mai una comunió absoluta, inútil i sol com en cap altra època ante-

rior». A Anglaterra —dèiem— rep la notícia de la invasió alemanya de Polònia. Retingut com a ciutadà d'un país enemic, aconseguix, finalment, marxar legalment cap al Brasil. A Petrópolis escriu *El món d'ahir*. Singapur cau en mans dels japonesos el 15 de febrer de 1942. Per als defensors de la causa de la llibertat, és el pitjor moment de la II Guerra Mundial. Incapaços de resistir la visió d'un món dominat pel nazisme, Zweig i la seva dona se suïciden el 22 de febrer.